

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətlər göstərmiş Əhməd Ağaoğlunun (1869-1939) türkçülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımladığı bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin ad çəkmədən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər özlərinin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Milli şair

İttihad və Tərəqqi liderlərinin az qala rəsmi şəkildə təqdim etdikləri bu "Milli" adı ona hər mənada və hər kəsdən çox yaraşırdı. Şişman, iri vücudunun üstündə bəmbəyaz saqqalı, bəyaz üzü, iri, açıq-mavi işıqlarla dolu gözləri, titrək səsi ilə türk tarixinin əfsanəvi ozanlarına bənzəyirdi. Şair idimi? Keyr! Sənətdən bu qədər uzaq şeirlər yazan adam şair ola bilərdimi? Amma tarix səhifələrinə nə uzunmüddətli vali olması, nə də millət vəkilliyi ilə düşdü. Tarixdə yerini məhz "Milli şair" kimi tutdu. Həm də unudulmaz, silinməz, əsla yaddan çıxmaz bir şəkildə! Bütöv bir nəsil uzun illər onun iki misrasını milli oyanışın şərqi kimi durmadan təkrarladı:

*Mən bir türkmə,
dinim, cinsim uludur,
Sınəm, içim atəş ilə doludur.*

Atamın dostları içərisində uşaqların, bütün dost-tanış övladlarının ən çox sevdiyi sima onunku idi. İstanbulda, Serencebey¹ yoxuşundakı evi ilk uşaqlıq illərinin parlaq xatirələri arasındadır. Tərtəmiz, sadə, zərif əşyalarla dolu rahat, könüləçan otaqlar. O, göründüyü zaman dərhal sıraya düzülür, bir-bir yaxınlaşıb əlini öpürdük. Bir az qalın və sulu dodaqlarının istiliyini yanaqlarında, alnında indin özündə də hiss edirik.

Onan şeirlərini oxumasını xahiş edirdik. Əslinə baxanda özü də belə bir təmənnanı bizdən gözləyirdi. Gözlüyünü diqqətlə taxar, cibindən çıxardığı kağızlardan yeni şeirlərini sanki yaşlı-başlı insanlardan ibarət bir topluluğun qarşısında kimi ciddiyyət və həyəcanla oxuyurdu. Bir neçə şeiri vardı ki, onları dinləyərkən biz uşaqlar az qala ağlamaq istəyirdik. Özü isə gerçəkdən ağlayırdı. Bu şeirlərdən biri "Kəsildimi əllərin" adlanırdı. Anasını bıçaqlarkən əlləri kəsilən bir oğuldan ananın son sualı övladının özüne ciddi bir zərər yetirib-yetirməməsi haqqında idi...

Əslində Milli şair, ruhunun bir tərəfi ilə ölənə qədər uşaq kimi qaldı. O, ən adi, əhəmiyyətsiz hadisələrə görə özünü bədbəxt sayırdı. Yenə ən əhəmiyyətsiz hadisələrin təsiri altında səadət səmasının yeddinci qatına yüksələ bilirdi. Dediymə bir misal. Atamla birlikdə səyahətə çıxıblarmış. Bir arada şairin kupesindən əvvəlcə inilti səsləri gəlir. Arxasından isə hıçqırıqlar eşidilir. Atam dərhal özünü onun kupesinə atır.

Qarşısında açılan mənzərə belə idi: dostu qalın yun sviterini boğazına qədər çəkmiş, başından çıxarmaq istəyir. Lakin sviter heç vaxtla ilişdiyi yerdən bir santimetr də yuxarı qalxmaq istəmir. Şairin barmaqları hədəf yerə sviterin ilmələri arasında çırpınır. Atam "Nə olub? Niyə ağlayırsan?" – deyər soruşur. Şair hıçqırıqlar arasından güclə "Məni bu andıra qalmış paltarın əlindən qurtar, Əhməd bəy" – deyər yalvarır.

Atatürk Milli şairi də Sərbəst Fırqaya gətirdi. Şəxsinə göstərilən etimad onun nəzərində böyük qürur mənbəyinə çevrilmişdi. Bir uşaq saflığı ilə atama "Əhməd bəy, - deyirdi, - Qazinin bu işdəki səmimiyyətinin ən böyük dəlili məni də sizinlə eyni sırada qoymasındır. Qazi bu yolla müxəlifət yaradır, təbii ki, siz də bunun fərqindəsiniz". Atam gülərək "Elədir, dostum, elədir, - deyər cavab verirdi. – Təbii ki, sənin aramızda olmağın hər birimiz üçün böyük təminatdır!"

Amma Sərbəst Fırqa özünün ən həzin təccüllilərindən birini də Milli şairin üzərində göstərdi. Fırqa dağıldıqdan sonra daim diqqət mərkəzində olan bu adam neçə ay ərzində bir gündə gözdən, könüldən uzaq, unudulmuş halda yaşadı. Düşdüyü vəziyyət onun nəzərində böyük dərd idi. Hər dövrdə sənət və siyasət salonlarının haqiqi yaraşığı olmuşdu. İndi əski güldən kimi bir gündə atılıb qalmaq ona çox ağır gəlirdi. Qüruru ilə uğradığı itki arasındakı çətin mübarizədə birinci məğlub oldu. Təkrar millət vəkili seçilmək üçün sıra ilə müxtəlif mənəb sahiblərinin yanında olduqdan sonra axırda Atatürkə ağır açdı. Artıq yenicən məclisdədir. Amma xeyli solmuş, yıpranmış halda! Demək olar ki, heç yerdə gözə dəymirdi. Sanki əski Türk Yurdu və Türk Ocaqları ilə birlikdə o da köçüb getmiş, bu quruluşların uçurları altında yalnız köhnə və quru səs kimi qalmışdı.

Ankara Hüquq fakültəsinin üçüncü kursunda ikən Behcət Kamal Çağlar², Hifzi Oğuz Bekata³ kimi yaxın dostlarımla birlikdə "Gənc Türk Ədəbiyyatı Birliyi" adlı dərnək yaratmaq istəyirdik. Ankarada köhnə Qız liseyinə enən küçədə kiçik bir dükan cəmiyyət binası kimi kirayə götürdük. Burada qanadları altına sığna biləcəyimiz mənəvi rəhbərə ehtiyacımız vardı. Halbuki ortada, əllərini öpə biləcəyimiz tək bir insan qalmamış kimi idi. Ocaqların əski rəisləri biri-birinin ardınca sıradan çıxmış, bəziləri siyasətin, bir başqaları da öz ərköyünlüklərinin qurbanı olmuşdu. O zaman ağılımıza Milli şair gəldi. Onun sevimli bəyaz üzü bir günəş kimi dağınıq qəlblərimizi ətrafına toplayıb hamımızın üstünə işıq saça bilirdi. Dərhal qərar verdik: gedib Milli şairlə görüşəcəik, birliyimizin fəxri sədri, mənəvi atası olmasını xahiş edəcəyik! O günü heç unutmayacağam. Nə istədiyimizi öyrənər-öyrənməz gözləri yaşla doldu. Titrək, ahəngdar səsi həyəcədən sanki batmışdı. "Bilir-dim, - deyər nəhayət sözə başladı. – Bu gəncliyin əvvəl-axır mənim xidmətlərimi təqdir edəcəyini bildirdim. Sanki bu gün taleyimin ən böyük töhfəsini aldım. İndi özümü quzularımın başında hiss edən xoşbəxt çoban kimiyəm".

Fəxri sədrimizi Birliyin mərkəzi kimi topladığımız kiçik dükanə dəvət etdik. Bizə öz həyatından danışdı, şeirlər oxudu, yeni nəsilin qarşısında duran vəzifələrlə bağlı fikirlərini açıqladı. Sonra hamımız birlikdə küçəyə çıxdıq. Otuz nəfərə yaxın yoldaş idik. Milli şairi ortalığa almışdıq, sanki bir nümayiş havasında və hər kəsin heyvətli baxışları altında Qaraoğlu qarşısından keçib Ulus meydanına⁴ qədər birlikdə gəldik. Burada o, ayrılıb Məclisə getdi, biz isə dağılıxdıq.

Atamın bu bəyaz üzlü, gözəl, şeirləri, səsi və evinin aydınlığı uşaqlıq xatirələrimin guşəsini dolduran dostunu bir daha görmədim.

Qurbanlıq baş vəkili

Yolun yarısında onunla qarşılaşdım. Məktubu verdim, oxudu, gülərək "Mən də sizə gəlirdim. Haydı, birlikdə gedək" – dedi. Atamla bir-birlərinə arada heç nə olmamış kimi sarmaşib öpüşdülər. Amma dünyanın axşam bir hadisə baş vermişdi: İstanbul millət vəkili Ali Rza bəyin⁵ evində toplanmışdılar. Yeyib-içmişdilər. Qarşılıqlı zara-fatlaşmalar zamanı söhbət pəhləvanlıqdan, gücdən, qurşaq tutub güləşməkdən düşmüşdü. Atam onun hər gün bir az daha böyüyən göbəyinə işarə edərək "Səni qarnından tutub yerə sərərəm" – demişdi. O isə "Mən heç sənənlə güləşərməmi, Əhməd bəy?"

Çünki bu kürsülərdən ifrat dövlətçi, hətta faşist görüşlərinin açıq təbliği üçün yararlı biləcəkdik. Bəsit, uşaqcasına dəlillər, basmaqalib müqayisələr, ünvansız, vəsiqəsiz iddialarla dolu müharizə qeydlərini gözdən keçirdiyi vaxtlarda özü də haqiqi professor olduğuna inanır, universitetdəki sakit, təvazökar, hər şeyin yerini bilən həmkarlarına yuxarıdan aşağı baxaraq, onlara ağıl öyrətməkdən çəkinmirdi.

Belə bir əhvalat danışılır:

İtaliyaya səfərindən geri dönməyə yeni tipli dövlət təşkilatı haqqında hazırladığı məruzəni əvvəlcə baş vəkili təqdim edib razılığını almış, sonra birlikdə Atatürkün yanına getmişdilər. Atatürk məruzəni oxumuşdu. Təklif edilən yeni təşkilat çox kiçik fərqlərlə İtaliyanın o zamankı faşist dövlətinin prinsiplərdən ibarət imiş. Məruzə müəllifinin fikrincə, Böyük Millət Məclisi ləğv edilir, yerində məşhur faşist məclisi kimi 40 nəfərlik bir heyət qurulur. Bu heyət bütün dövlət idarələrini nəzarət altında saxlayacaq, qanunlar işləyib hazırlayacaq, büdcəni müəyyənləşdirəcəkdik. Heyət üzvləri ikimərhələli seçimlərlə müvafiq peşə sahiblərindən seçiləcəkdik. Heyətin rəisi eyni zamanda dövlətin başçısı olacaqdı.

Atatürk gülərək məruzəni geri qaytarmışdı. "Bütün bunları mən öləndən sonra edərsiniz" – demişdi.

Siyasi həyat dünyanın hər yerində çətinidir, hər yerdə alovdan geyilən köynəkdir. Şərqdə isə bu xüsusiyyət daha kəskin şəkildə üzə çıxır.

Siyasət deyilən azgün cıdır atının üstündə hər özündən deyən igid sona qədər duruş gətirə bilmir. Sağlamlıqdan, səhhətdən tutmuş mənəviyyətə, əxlaqa qədər insanı durmadan yeyən bu həyatın içərisində müvazinətini qoruya bilməyənlər özlərinin artıq uğura tam müvəffəq olduqlarını düşündükləri gün süqutun tam qarşısında dayanırlar.

İndi atamın Atatürklə bir söhbətini xatırlayıram.

¹ İstanbulun tarixi Beşiktaş məhəlləsindəki bir küçə.

² Behcət Kamal Çağlar (1908-1969) – türk şairi, dramaturq, millət vəkili.

³ Hifzi Oğuz Bekata (1911-1995) – türk şairi, siyasi xadim, millət vəkili.

⁴ Qaraoğlu çarşısı, Ulus meydanı – Ankaranın 1930-cu illərdə formalaşan tarixi mərkəzi. Böyük Millət Məclisinin binası, Atatürk heykəli, Ankara Palas oteli, bütün əsas muzeylər bu ərazidə yerləşir.

⁵ Ali Rza Bebek (1881-1935) – türk hərbiçisi, I və II TBMM-də İstanbul millət vəkili.

⁶ Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964) – türk hərbiçisi, siyasi xadim. Osmanlı imperatorluğunun son dönəmində, Qurtuluş Savaşında və Türkiyə Cümhuriyyətində fəallığı ilə seçilib. Türkiyənin üçüncü baş naziri (iyul, 1922-avqust, 1923) olub.

Davamı gələn sayımızda

Tərcümə edən:
Vilayət QULİYEV, professor